

خوانش بیش متنی طراحی فرش قاجار

(نمونه موردی فرش کرمان با مضمون رقص الهه و ساتیر)

حنا کاظمیان*

۱. کارشناس ارشد پژوهش هنر، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قائم‌شهر، مازندران، ایران.

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۹/۰۹
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۲/۲۰
صفحه ۱۱۴-۱۳۱

شماره سیزدهم
تابستان ۱۴۰۲

چکیده

بیان مسئله: عوامل مختلفی مانند ورود گسترده دوربین عکاسی، تأسیس چاپخانه‌ها و چاپ کتاب‌های تصویری، ورود آثار و حضور هنرمندان غربی، بازار بزرگ غرب با سلیقه متفاوت و سفارش‌های جدید، باعث رواج تصویرگرایی در طراحی فرش ایران شد. یکی از نمونه‌های نادر تأثیر تصویرگری غربی بر طراحی فرش ایرانی، فرش بافته‌شده با مضمون «رقص الهه» در دوره قاجار است که طراحی آن از یک نقاشی و گوبلنی متعلق به ناصرالدین‌شاه (نگهداری‌شده در تالار کاخ گلستان) الهام گرفته شده است.

هدف پژوهش: در این پژوهش هدف بررسی شیوه تأثیرپذیری طراحان فرش ایرانی از هنر غرب در نمونه مورد نظر و شناسایی ساختار طراحی فرش‌های تصویری دوره قاجار می‌باشد.

سؤالات پژوهش: پژوهش حاضر با هدف پاسخ‌گویی به سوالات زیر انجام شده است:

شیوه تأثیرپذیری طراحی فرش در اثر مورد نظر پژوهش بیشتر به کدام گونه از بیش‌متنیت تمایل دارد؟

در این فرآیند، چه تغییراتی در طراحی اثر مورد نظر ایجاد شده است؟

روش پژوهش: این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی بوده و گردآوری اطلاعات به روش مطالعات اسنادی، منابع کتابخانه‌ای و مشاهده آثار موزه‌ای صورت گرفته است. پژوهش از لحاظ هدف، بنیادی و از لحاظ چستی، کیفی محسوب می‌شود. جامعه هدف، فرش رقص الهه است. برای پاسخ به سؤالات پژوهش، از رویکرد بیش‌متنیت ژرار ژنت بهره گرفته شده است.

نتیجه‌گیری: نتایج نشان می‌دهد که تأثیر طراحی فرش ساتیر و رقص الهه (بیش‌متن) از طراحی گوبلن ناصرالدین‌شاه (بیش‌متن) بر اساس گونه‌شناسی بیش‌متنیت ژنت، در دسته جایگشت (ترانسپوزیشن) و تراگونگی با کارکرد جدی قرار می‌گیرد. تراگونگی‌های ایجادشده در بیش‌متن شامل تغییرات در شکل، ترکیب‌بندی و رنگ است. هنرمند طراح فرش در خلق یک بیش‌متن جدید و مستقل، نگاه تقلیدی صرف نداشته و آگاهانه از اثر الهام گرفته است.

کلیدواژگان: فرش تصویری کرمان، حسن خان شاه‌رخی، فرش رقص الهه و ساتیر، بیش‌متنیت.

Intertextual Reading of Qajar Carpet Design

(Case Study: A Kerman Carpet Featuring the Dance of the Goddess and Satyr)

Hana Kazemian*¹

1. MA in Art Research, Faculty of Engineering and Technology, Islamic Azad University, Qaemshahr Branch, Mazandaran, Iran.

Received: 29/11/2024

Accepted: 20/05/2025

Page 115-131

Abstract

Research Problem: The art of Persian carpet weaving before the Safavid period had unique characteristics; however, during the Safavid era and its cultural exchanges with the West, like other Iranian arts, Persian carpet art underwent significant transformations in structure and content. From this period onwards, various factors such as the expansion of photography, the establishment of printing houses and the production of illustrated books, the influx of Western artworks, and the presence of Western artists in Iran contributed to the spread of Western art, gradually introducing figuration into carpet design.

The Qajar period marked a close cultural, social, economic, and political connection with the West. The art of carpet weaving was not exempt from the influence of Western art, undergoing fundamental changes in size, design, and weaving methods. Traditional Iranian motifs such as flowers, shrubs, and boteh-jegheh were replaced by portraits of famous individuals, scenes from the Shahnameh, religious themes, and Western-oriented content. Contrary to tradition, designers of pictorial carpets employed realistic and objective images instead of abstract or imagined motifs. Qajar pictorial carpets were influenced by various cultural, social, and artistic factors of the period (Table 1). Moreover, the establishment of numerous carpet workshops in Tabriz, Kerman, Mashhad, Kashan, and other cities, along with the direct or Turkish-mediated export of carpets, led to the growing popularity of European-oriented designs and the widespread production of pictorial carpets, unlike in earlier periods. The large number of such carpets from the Qajar era justifies the need for thorough investigation, which will in turn reveal the characteristics of carpet art, design, motifs, and other elements of this period.

Research Objective: This study aims to investigate how Iranian carpet designers were influenced by Western art through a case study and to identify the structural features of pictorial carpet design during the Qajar period.

Research Questions: The research aims to answer the following questions:

- 1- In the examined artwork, which type of transtextuality (hypertextuality) is more prominently reflected in the carpet design?
- 2- What specific changes occurred in the design during this process of influence?

Research Methodology: This research is developmental in type, qualitative in nature, and employs a descriptive-analytical method based on Gérard Genette's hypertextuality theory. Data was collected through library research using first-hand sources. Measurement

tools include tables, illustrations, and qualitative comparisons of information extracted from books, articles, and theses. Sampling was conducted using purposive qualitative selection. The statistical population consisted of approximately 20 high-quality pictorial carpets from the Qajar period, from which one sample was selected for detailed qualitative analysis in line with the objectives of the study. During the analytical process, the study first introduces the pretext and hypertext bodies, and then identifies and presents the relationships between them in terms of intersemiotic, interdiscursive, and diachronic connections. Finally, based on Genette's dual criteria—relationship and function—the hypertext is evaluated. The transformations occurring in the hypertext compared to the pretext are carefully identified and analyzed.

Conclusion: Iranian art has always followed a dynamic and evolutionary path, influenced by other civilizations from its earliest periods to the present. This study examined how the design of an Iranian pictorial carpet (hypertextual body) was influenced by a European tapestry (pretextual body), employing Gérard Genette's approach to hypertextuality. In response to the first research question, the study concludes that the design and motifs of the hypertext exhibit transformation about the pretext and, functionally, belong to the category of serious transformation. Therefore, within Genette's typology, the relationship falls under the transposition or serious transformation category.

In response to the second question, three main types of transformation are identified: form, composition, and color. Although the Iranian artist was inspired by a Western pretext, he did not merely imitate but used his creativity to produce a new and independent hypertext. In other words, the artist's influence was not purely mimetic; he sought to go beyond the pretext, drawing upon Iranian painting traditions and his social context to create a culturally grounded work. The transformations resulting from the differing cultural, artistic, and social backgrounds of the pretext and hypertext led to substantial changes. These changes not only produced an original and independent work but also generated a meaningful hypertext connected to the culture and society of the time. The artist also alludes to cultural,

artistic, and social features of the society in which the work was created—for example, the use of Iranian faces, Iranian-style perspective, and floral motifs to fill negative space, all reflecting the aesthetics of Iranian painting. In conclusion, although the carpet under study was influenced by a non-Iranian, Western work, through deliberate adaptation it became a new creation that continues the legacy of Iranian painting and cultural tradition.

Keywords: Kerman pictorial carpet, Hassan Khan Shahrokhi, Dance of the Goddess and Satyr Carpet, Hypertextuality.

References

- Azar, E. (2016). *An analysis of Genette's intertextuality theories*. Literary Criticism and Stylistics Research Journal, 3, 56. [In Persian]
- Genette, G. (1997). *Palimpsests: Literature in the second degree* (C. Newman & C. Doubinsky, Trans). University of Nebraska Press.
- Hryszko, B. (2015). Alexandre Ubeleski (Ubelesqui): The oeuvre of the painter and the definition of his style. *Artibus et Historiae*, 71, 226–280.
- Mahbubi, M., Houshyar, M., Nikkhah, H., & Mobin, R. (2020). *A structural analysis of pictorial carpet motifs: The Dance of the Goddess tapestry at Iran's Carpet Museum*. Goljam Journal, 38 (Fall and Winter), 97–116. [In Persian]
- Maloul, G. A. (2005). *Baharestan: A window to Persian carpets*. Tehran: Zarrin & Simin, 227–230. [In Persian]
- Mehrabi, F., & Ghani, A. (2021). *Reading hypertextual relationships in Ilam carpets based on Gérard Genette's views*. Honarh-ye Zib: Honarh-ye Tajassomi, 26(1), 111–121. [In Persian]
- Namvar Motlagh, B. (2007). *Transtextuality: Studying the relationships between one text and others*. Humanities Research Journal, 56 (Winter), 83–98. [In Persian]
- Namvar Motlagh, B. (2012). *Typology of hypertextuality*. Literary Research Quarterly, 9(38), 139–152. [In Persian]
- Namvar Motlagh, B. (2015). *An introduction to intertextuality: Theories and applications*. Tehran: Sokhan, 260–261. [In Persian]
- Namvar Motlagh, B., & Kongarani, M. (2015). *The illustrated dictionary of Iranian symbols*. Tehran: Shahr, 83. [In Persian]
- Shayestehfar, M., & Sabbaghpour, T. (2011). *A*

study of Qajar period pictorial carpets in the Iran Carpet Museum. Bagh-e Nazar Scientific Journal, 8(18), [Unpaged]. [In Persian]

Todorov, T. (1998). *Mikhail Bakhtin's dialogic logic* (D. Karimi, Trans). Tehran: Markaz, 126. [In Persian; original work published in French]

Web Sources:

Iran Atlas. (n.d). *Sassanid art*. Retrieved June

22, 2022, from <https://iranatlas.info/sassanid/sasani-art51.htm>

Mr. Bilit Magazine. (n.d). The Azerbaijan Museum. Retrieved June 22, 2022, from <https://mrbilit.com/mag/the-azerbaijanmuseum/>

Medievalists.net. (2021, April). The double-headed eagle in Byzantine culture. Retrieved June 22, 2022, from <https://www.medievalists.net/2021/04/double-headed-eagle-byzantine/>

مقدمه و بیان مسئله

هنر فرش ایران در دوره‌های پیش از صفویان دارای ویژگی‌های منحصر به فرد بود اما هم‌زمان با دوره صفویه و پیوند فرهنگ این دوره با غرب، هنر فرش همچون سایر هنرهای ایرانی دچار تحولات بسیاری به لحاظ ساختاری و مضمون شد. از این دوره به بعد عوامل مختلفی مانند گسترش هنر عکاسی، راه‌اندازی چاپخانه‌ها و تهیه کتاب‌های مصور، ورود آثار هنری غرب و حضور هنرمندان غربی در ایران باعث رواج هنر غربی شده و هم‌سو با این عوامل بود که کم‌کم تصویرگرایی وارد طراحی فرش شد. دوره قاجار دوره ارتباط نزدیک با غرب و اثرپذیری فرهنگی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی می‌باشد. هنر فرش نیز بی‌نصیب از تأثیر هنر غرب نبوده و در قطع و اندازه، طراحی و روش بافت دچار تغییرات اساسی شد. شیوه طراحی و بافت فرش متحول گردید و گل، بوته‌ها و بته‌جقه‌های اصیل ایرانی جای خود را به چهره‌های مشاهیر و افراد سرشناس، تصاویر شاهنامه، موضوعات مذهبی، مضامین اروپایی پسند و ... داد. طراحان فرش‌های تصویری برخلاف سنت، به جای استفاده از نقوش ذهنی و تجریدی، از تصاویر عینی و واقع‌گرا استفاده کرده‌اند. فرش‌های تصویری قاجاری متأثر از عوامل گوناگون فرهنگی، اجتماعی و هنری این دوره می‌باشد (جدول شماره ۱). از طرفی تأسیس کارگاه‌های زیاد فرش بافی در تبریز، کرمان، مشهد، کاشان و سایر شهرها و از سوی دیگر فروش آن‌ها مستقیم یا از راه ترکیه باعث رونق روزافزون طرح‌های

مورد نظر و سلیقه اروپایی‌ها شده و باعث همه‌گیری بافت فرش‌های تصویری برخلاف اسلاف پیشین در کارگاه‌های فرش بافی شد. انبوه فرش‌های تصویری بافته شده در دوره قاجار موجبات مطالعه و بررسی چنین مجموعه بزرگ و وسیعی را ایجاد می‌کند که حاصل آن خصوصیات هنر فرش، طراحی، نقوش و سایر عناصر هنر فرش این دوره را عیان خواهد کرد. حسن خان شاه‌رخ، یکی از طراحان مشهور فرش کرمان بوده که تعداد بی‌شماری طراحی فرش تصویری بافته شده در این دوره منتصب به اوست. فرش بافته شده با مضمون (رقص الهه و ساتیر) در دوره قاجار از نمونه‌های نادر تأثیر تصویرگری غربی بر طراحی فرش ایرانی می‌باشد که منتصب به حسن خان شاه‌رخ بوده که توسط استاد علی کرمانی از کارگاه بافت فرش کرمان بیرون آمده است. طراحی این فرش بعداً بارها در ابعاد و اندازه‌های مختلف به شیوه فرش و قالیچه دیواری در دوره قاجار و پهلوی در کارگاه‌های مختلف مکرراً بافته شده است. طراحی این فرش از گوبلنی غربی متعلق به ناصرالدین شاه (نگهداری شده در تالار کاخ گلستان) الهام گرفته است. پژوهش حاضر، شیوه تأثیرپذیری حسن خان شاه‌رخ از هنر غرب را در طراحی فرش مذکور، مورد بررسی و مطالعه قرار داده است. از این رو، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش است: شیوه تأثیر طراحی فرش، در اثر مورد نظر پژوهش بیشتر به کدام گونه از بیش‌متنیت تمایل دارد و در این فرآیند، چه تغییراتی در طراحی اثر مورد نظر ایجاد شده است؟

جدول ۱. فرش‌های تصویری دوره قاجار به لحاظ مضمون، مأخذ: نگارنده

Table 1. Pictorial Carpets of the Qajar Era by Theme. Source: Author.

ردیف	مضمون	ردیف	مضمون
۱	فرش‌هایی با مضمون ادبیات مانند داستان‌های شاهنامه، داستان لیلی و مجنون.	۵	فرش‌هایی با مضمون علمی مانند نقوش سیارات و منطقه البروج، نقشه جغرافیایی.
۲	فرش‌هایی با مضمون اساطیری مانند جمشید، هوشنگ شاه.	۶	فرش‌هایی با مضمون هنری مانند تبدیل آثار نقاشان مشهور سبک کلاسیک و رمانتیک به فرش.
۳	فرش‌هایی با مضمون مذهبی و آئینی مانند تصاویر آئین درویش، حضرت محمد، حضرت مریم و مسیح.	۷	فرش‌هایی با مضمون اماکن مشهور مانند تخت جمشید، مسجد شاه.
۴	فرش‌هایی با مضمون سیاسی مانند تصاویر شاهان ایران و جهان، زنان دربار، شاهزادگان و درباریان.	۸	فرش‌هایی با مضمون طبیعت مانند تصاویری از طبیعت دل‌انگیز ایران و خیالی.

روش پژوهش

این پژوهش از نوع توسعه‌ای، به لحاظ ماهیت از نوع کیفی، تحلیل داده‌ها به روش توصیفی و تحلیلی و با رویکرد بیش متنیّت ژرار ژنت انجام شده است. اطلاعات این پژوهش به شیوه کتابخانه‌ای با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و استناد به منابع دست‌اول تهیه شده‌اند. ابزارهای اندازه‌گیری این پژوهش عبارت‌اند از: جداول، اشکال، مقایسه کیفی اطلاعات حاصل از فیش‌برداری از کتاب‌ها، مقالات، پایان‌نامه‌ها. نمونه‌گیری پژوهش به روش کیفی و انتخابی صورت گرفت و جامعه آماری پژوهش، حدود ۲۰ فرش تصویری با کیفیت، یافت شده از دوره قاجار می‌باشد که یک نمونه از آن‌ها به لحاظ کیفی و در راستای پژوهش حاضر، جهت بررسی و تحلیل انتخاب شد در جریان فرآیند تحلیل، ابتدا پیکره‌های مطالعاتی، شامل پیش‌متن و پیش‌متن^۱ معرفی شده‌اند؛ سپس روابط موجود بین آن‌ها بر اساس درون‌نشانه‌ای، درون‌رشته‌ای و طولی (در زمانی) مشخص و ارائه شده است. در نهایت پیکره‌های مطالعاتی با توجه به شاخص‌های دوگانه ژنت، یعنی رابطه و کارکرد ارزیابی شده‌اند. در تراگونگی^۲ که پیش‌متن نسبت به پیش‌متن ایجاد شده است، سعی شده است نوع تغییرات دقیق مشخص شده و مورد تحلیل قرار گیرد.

پیشینه پژوهش

با بررسی‌های به عمل آمده در منابع در دسترس یک پژوهش مستقیم پیرامون فرش رقص الهه و پژوهشی

دیگر پیرامون فرش کرمان و پژوهشی پیرامون قالی‌های مصور موزه فرش ایران شناسایی و در راستای پژوهش، مورد مطالعه واقع گشت. مهنوش محبی و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله خویش با عنوان «تحلیل ساختاری پیکره‌های نقش قالی تصویری رقص الهه موجود در موزه ملی فرش ایران»، به بررسی و مطالعه پیکره‌های موجود در فرش مذکور به لحاظ ساختاری می‌پردازند. غلامعلی ملول (۱۳۸۴) در کتاب خویش با عنوان «بهارستان در پیکره‌های قالی ایران»، در بخشی مجزا به قالی‌های بافت کرمان پرداخته و فرش مورد نظر پژوهش حاضر را مستند کرده و توضیحاتی مختصر در باب آن داده است. مهناز شایسته فر و طیبه صباغ پور (۱۳۹۰) در مقاله خویش با عنوان «بررسی قالی‌های تصویری دوره قاجار (موجود در موزه فرش ایران)»، قالی‌های تصویری دوره قاجار موجود در موزه فرش ایران را مورد مطالعه قرار داده و ضمن بررسی عوامل زمینه‌ساز و مؤثر بر روند تصویرگری در قالی‌های قاجار، قالی‌های تصویری موزه فرش ایران را بر اساس مضامین و موضوعات به کاررفته در آن‌ها در قالب گروه‌های مختلف با مضامین مشترکی چون پادشاهان و مشاهیر، اروپاییان، ایران باستان، مذهب و داستان‌های ادبی دسته‌بندی کرده‌اند؛ اما در این پژوهش برای اولین بار ساختار فرش مذکور با روش بیش متنیّت ژرار ژنت مورد مطالعه قرار گرفته و شیوه‌های تأثیرپذیری و نوع تغییرات اعمال شده نسبت به پیش‌متن^۳ مورد نظر مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

مبانی نظری پژوهش

شیوه نقد بیش متنیت در نیمه دوم قرن بیستم توسط ژرار ژنت مطرح شد. ژنت در کتاب الواح باز نوشتنی (۱۹۸۷) انواع ترامتنیت^۴ را توضیح می‌دهد و بیش متنیت یکی از گونه‌های آن است. ژنت در این کتاب، انواع بیش متنیت را تشریح کرده است. بر اساس دیدگاه بینامتنیت، هر متن بافتی است که تاروپود آن از متن‌های دیگر اقتباس شده و فقط آدم اسطوره‌ای و به کلی تنها بوده که با اولین سخن خود به دنیایی بکر و هنوز بیان نشده نزدیک شده و می‌تواند از این سوگیری متقابل با سخن دیگر دور باشد (تودورف، ۱۳۷۷، ۱۱۶). در شیوه نقد بینامتنیت، به روابط بینامتنی بیش متنیت گفته می‌شود. شرط اصلی بیش متنیت برگرفتنی است. به این صورت که لازمه وجود و خلق متن دوم، حضور متن اول است و بدون خلق متن الف، متن ب هرگز فرصت خلق شدن پیدا نخواهد کرد. بیش متنیت رابطه متن‌های پیشین و پسین مورد بررسی قرار می‌دهد و به این شیوه، تأثیر متن‌های پیشین را در خلق آثار جدید مورد بررسی قرار می‌دهد. بر اساس شیوه بینامتنیت هیچ متنی بدون الهام‌پذیری از متن‌های دیگر خلق نمی‌شود، اما میزان این الهام‌پذیری و چگونگی آن متفاوت است. ژنت بیش متن را این گونه تعریف می‌کند: منظور من از بیش متنیت هر نوع رابطه‌ای است که متن ب (که من آن را بیش متن می‌نامم) را به متن پیشین الف (که من آن را پیش متن می‌نامم) به طریقی پیوند دهد که رابطه آن دو تفسیری نباشد. آنچه من بیش متن می‌نامم، هر متنی است که از متن پیشین مشتق شده باشد (Genette, 1997, 5). از منظر ژنت هیچ متنی مستقل از متون پیشین نیست. ژنت به صراحت در جستجوی

روابط تأثیرگذاری و تأثیرپذیری هست و به‌ویژه در روابط بیش متن تأثیرگذاری میان دو یا چندین متن را محور اصلی مطالعات خود قرار می‌دهد (نامور مطلق، ۱۳۹۴، ۸۳). ژرار ژنت با گسترش دامنه مطالعاتی کریستوا هر نوع رابطه میان یک متن با متن‌های دیگر یا غیر خود را با واژه جدید ترامتنیت نام‌گذاری کرد و آن را در پنج گونه: بینامتنیت^۵، سرمتمتیت^۶، پیرامتمتیت^۷، فرامتمتیت^۸ و بیش متنیت قرار می‌دهد (آذر، ۱۳۹۵، ۵۶). بیش متنیت رابطه میان دو متن ادبی یا هنری را بر اساس برگرفتنی این متون از یکدیگر تبیین خواهد کرد (نامور مطلق، ۱۳۸۶، ۹۴). به این ترتیب می‌توان اذعان کرد که در یک مطالعه بیش متنی چگونگی تکثیر و گسترش متن‌ها بررسی می‌شود و برای این بررسی باید سه شرط اصلی برقرار باشد: ۱. متنی بودن موضوع ۲. دارا بودن دو یا بیش از دو متن ۳. مسلم داشتن رابطه پیش متن و بیش متن (نامور مطلق، ۱۳۹۱، ۱۴۱). ژنت در مطالعه روابط بیش متنی، شاخص‌های گوناگونی را بررسی می‌کند که مهم‌ترین آن‌ها نوع ارتباط می‌باشد. ژنت بر این اساس ارتباط متون را در دو گونه، همان‌گونگی (تقلید) و تراگونگی (تغییر) قرار داده است. شاخص ژنت در این گروه‌بندی سبک می‌باشد. در شیوه‌ای که ژنت از تجلی یک متن در متن دیگر بررسی کرده سه نوع نظام ادبی - هنری را مطرح کرده که در گذار از یک متن به متن دیگر نقش اساسی ایفا کرده‌اند: تفننی، طنزی و جدی. شیوه ظهور هر یک از این نظام‌ها بر اساس ارتباط بین دو متن، به صورت موجز مطابق (جدول شماره ۲) بیان شده و هر یک از این گونه‌های ظهور در (جدول شماره ۳) به صورت خلاصه بیان شده است (مهرابی، قانی، ۱۴۰۰، ۱۱۳).

جدول ۲- نحوه ظهور نظام‌های سه‌گانه هنری در هر یک از انواع ارتباط بیش متنی. مأخذ: (نامور مطلق، ۱۳۹۱، ۱۴۶)

Table 2. Manifestation of the Three Artistic Systems in Each Type of Hypertextual Relationship. Source: Namvar Motlagh, 2012, p. 146.

بیش متنیت		نظام بیانی	ردیف
تراگونگی	همان‌گونگی		
پارودی در معنای خاص آن	پاستیش	تفننی	۱
تراوستیسمان پارودی در معنای رایج کلمه	شارز پاستیش طنزی پارودی در معنای رایج کلمه	طنزی	۲
چاپگشت	فورزری	جدی	۳

غرب در فرش ایران می‌باشد. نویسنده با درک این موضوع، پیکره مطالعاتی را با رویکردی مورد تحلیل و بررسی قرار داده است که نشان‌دهنده نحوه و میزان تأثیرپذیری از فرهنگ و نظام تصویری غرب در هنر فرش ایران می‌باشد. این رویکرد با مقایسه جز به جز دو پیکره مشابه از دو فرهنگ متفاوت و دور از هم به خوبی نشان‌دهنده این موضوع بوده است. مطالعه پیکره مطالعاتی با این رویکرد و تطبیق فرش مذکور با نظام تصویری مشابه غربی آن، نشان‌دهنده چگونگی ورود مضمون اسطوره‌ای غرب و ساختار بصری هنر غرب به دنیای هنر فرش ایران می‌باشد. هنرمندان فرش در این دوره با تأثیر از هنر غربی از دیدگاه انتزاعی و غیر تصویری خود به تأثیر آموزه‌های اسلام دور شده و دیدگاهی رئالیستی و واقع‌گرایانه پیدا کرده و آن را در هنر خویش منعکس کردند که با اصطلاح فرش‌های تصویری در هنر فرش ایران از آن نام‌برده شده و این دسته فرش‌ها را از سایر فرش‌های ایرانی مجزا می‌کند.

به علت هم‌راستایی هدف پژوهش با رویکرد بیش متنی، این شیوه تحلیل انتخاب شد؛ زیرا هدف این پژوهش، بررسی شیوه‌های تأثیرپذیری هنرمندان و طراحان فرش قاجاری از هنرمندان غربی در طراحی نقشه فرش می‌باشد و در بیش متنیّت زنت نحوه شیوه‌های تأثیر یک متن بر متن دیگر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در نهایت پژوهش نشان می‌دهد با وجود اینکه هنرمندان قاجاری با دنیای تصویری غرب آشنا بوده و به نظام تصویری آن‌ها دسترسی داشته‌اند اما ضمن تأثیرپذیری از نظام تصویری هنر غرب، با تأثیر از بافت فرهنگی خویش به یک نظام تصویری جدید دست یافته‌اند که ضمن پرداختن به مضمون فرهنگی و ساختار بصری هنر غرب، از نظام‌های تصویری ایرانی نیز بهره برده‌اند. در این دوره طراحان فرش ایرانی با تأثیر از نظام تصویری غربی مبتنی بر مضامین مختلف، دوره‌ای جدید در عرصه طراحی فرش ایرانی را رقم زدند که منعکس‌کننده مضامین و ساختار بصری هنری

جدول ۳- تشریح انواع ارتباط در نحوه ظهور نظام‌های سه‌گانه هنری بیش متنی، مأخذ: (مهرابی، قانی، ۱۴۰۰، ۱۱۳)

Table 3. Explanation of the Types of Relationships in the Manifestation of the Three Artistic Hypertextual Systems. Source: Mehrabi & Ghani, 2021, p. 113.

ردیف	نوع ارتباط	تشریح معنی
۱	پاستیش	در این نحو شیوه تقلید می‌شود اما در اغلب موارد موضوع دیگری مورد استفاده قرار می‌گیرد، در واقع پاستیش تقلید سبکی بیش متن از پیش متن است.
۲	شارژ	به معنی غلو کردن بیش متن نسبت به پیش متن است که همراه با طنز است.
۳	فورژری	تقلید جدی بیش متن از پیش متن است.
۴	پارودی	تراگونگی سبکی بیش متن نسبت به پیش متن است.
۵	تراوستیسمان	یعنی دگرگون کردن جنسیت و تغییر سرشت پیش متن و خلق بیش متن از این طریق.
۶	جایگشت	به شکل جدی به تغییر سبک و تکثیر متن می‌پردازد.

پیکره‌های مطالعاتی

است (ملول، ۱۳۸۴، ۱۲۸). فرش مزبور با مضمون اساطیری، تصویری از رقص الهه و یک ساتیر برگرفته از اساطیر رومی را به تصویر درآورده است؛ اما در واقع اصل اثر متعلق به یک نقاش لهستانی مقیم فرانسه به نام الکساندر اوبلسکی است. الکساندر اوبلسکی بین سال‌های ۱۶۴۹ تا ۱۶۵۱ در خانواده‌ای مرفه در پاریس متولد شد. موقعیت مالی پدر امکان ثبت نام او در آکادمی هنر رویال را فراهم آورد. بعدها اوبلسکی در هنر نقاشی ترقی کرده و به مقام استادی

به نظر می‌رسد که حسن خان شاه‌رخ‌ی طراح برجسته فرش دوره قاجار، طرح فرش مورد نظر پژوهش را به تأثیر از یک گوبلن متعلق به ناصرالدین شاه طراحی کرده است (تصویر شماره ۱). در کتاب «بهارستان: دریچه‌ای به قالی ایران» منبع اولیه و تأثیر طراح فرش (حسن خان شاه‌رخ‌ی) را گوبلنی متعلق به دوره لویی چهاردهم معرفی کرده که به تأثیر یکی از نقاشی‌های رافائل طراحی و تهیه شده

دانشگاه رسید. الکساندر اوبلسکی نقاش لهستانی اصل وابسته به آکادمی سلطنتی نقاشی و مجسمه‌سازی در پاریس بود که در خدمت لویی چهاردهم، آثار هنری خلق می‌کردند (Hryszko, 2015, 227). این نقاشی با توجه به خواهان زیاد بین مردم، به شیوه‌های گوبلن، فرش، قالیچه و غیره در کشورهای مختلف بارها کپی و عرضه شده است.

تصویر ۱. الف: نقاشی رقص یک نمف و ساتیر، الکساندر اوبلسکی، مأخذ: (Hryszko, 2015, 230)
ب: گوبلن با تصویر الهه رقص و ساتیر، دوره قاجار، گنجینه کاخ گلستان، مأخذ: (ملول، ۱۲۹، ۱۳۸۴)
ج: قالی با تصویر الهه رقص و ساتیر، دوره قاجار، مجموعه خصوصی، مأخذ: (ملول، ۱۳۰، ۱۳۸۴)

Figure 1.a. Painting of a Nymph and a Satyr Dancing, Alexandre Ubeleski. Source: Hryszko, 2015, p. 230.

b. Tapestry Depicting the Dancing Goddess and Satyr, Qajar Era, Golestan Palace Collection. Source: Maloul, 2005, p. 129.

c. Carpet Depicting the Dancing Goddess and Satyr, Qajar Era, Private Collection. Source: Maloul, 2005, p. 130.

فرش مورد نظر با چله پنبه‌ای و خامه پشمی در شهر کرمان توسط استاد علی کرمانی بافته شده است. از این طرح نمونه‌های زیادی بافته شده است که در موزه و مجموعه‌های خصوصی نگهداری می‌شود. یک نمونه نفیس نیز در موزه فرش نگهداری می‌شود (جدول شماره ۴).

جدول ۴. مشخصات پیکره‌های مطالعاتی پژوهش. مأخذ: نگارندگان

Table 4. Specifications of the Case Studies in the Research. Source: Authors.

محل نگهداری	محل بافت	هنرمند	ابعاد	تاریخ اثر	پیکره مطالعاتی		
					پیش متن	فرش با تصویر رقص الهه و ساتیر	۱
مجموعه خصوصی مستند شده در کتاب بهارستان: درچه‌ای به قالی ایران اثر غلامعلی ملول، ص ۱۳۰	کرمان	طراح: حسن خان شاه‌رخ عمل: علی کرمانی سفارش: محمدرضا خان حاکم یزد	۳/۰۶ × ۲/۱۰	۱۲۹۰ ه. ش	پیش متن	فرش با تصویر رقص الهه و ساتیر	۱
کاخ گلستان مستند شده در کتاب بهارستان: درچه‌ای به قالی ایران اثر غلامعلی ملول، ص ۱۲۹	فرانسه	ناشناس	نامشخص	دوره لوئی چهاردهم	پیش متن	گوبلن با تصویر رقص الهه و ساتیر	۲

روابط موجود بین پیکره‌های مطالعاتی

به فرهنگ‌های متفاوتی تعلق داشته باشند، بین آن‌ها رابطه (بینا فرهنگی) وجود دارد (همان، ۱۳۹۴، ۲۶۱). براین اساس پیکره‌های مورد مطالعه این پژوهش دارای رابطه بینا فرهنگی می‌باشند؛ چون پیکره اول (فرش) متعلق به فرهنگ ایرانی و پیکره دوم (گوبلن) متعلق به کشور فرانسه است. به دلیل وجود فاصله زمانی نسبتاً کم بین متون (پیش متن و پیش متن) رابطه این دو متن را می‌توان از نوع عرضی (هم‌زمانی) در نظر گرفت. اگر آثار مورد مطالعه در یک رشته باشند، رابطه آن‌ها (درون رشته‌ای) و اگر آثار به رشته‌های متفاوتی تعلق داشته باشند، بین آن‌ها رابطه (بینا رشته‌ای) وجود دارد. براین اساس آثار مورد مطالعه در این پژوهش دارای رابطه درون رشته‌ای بوده؛ چراکه هر دو پیکره مطالعاتی این پژوهش در حوزه صنایع دستی و هنرهای بافت (فرش و گوبلن) می‌باشند (جدول شماره ۵).

از منظر ژنت، متن‌ها دارای نظام‌های نشانه‌ای متفاوت (کلامی، تصویری و غیره) هستند. اگر متون مطالعاتی دارای نظام نشانه‌ای همسان باشند، ارتباط بین آن‌ها (درون نشانه‌ای) یا (نظام نشانه‌ای همسان) خوانده می‌شود، در غیر این صورت ارتباط آن‌ها از نوع بینا نشانه‌ای یا نظام نشانه‌ای غیرهمسان خوانده می‌شود (نامور مطلق، ۱۳۹۴، ۲۶۰). بر این اساس چون پیکره‌های مطالعاتی پژوهش حاضر همسان هستند دارای رابطه درون نشانه‌ای می‌باشند چون هر دو پیکره مورد مطالعه دارای نظام تصویری مشابه و یکسان هستند (جدول شماره ۴). از منظر ژنت متون مورد مطالعه از نظر فرهنگی ممکن است دارای دو حالت باشند. اگر متن‌ها متعلق به یک فرهنگ خاص باشند، رابطه آن‌ها (درون فرهنگی) و اگر متن‌ها

جدول ۵. خلاصه روابط موجود در دو پیکره مورد مطالعه پژوهش. مأخذ: نگارندگان

Table 5. Summary of the Existing Relationships in the Two Case Studies of the Research. Source: Authors

ردیف	نظام ارتباطی	مصادیق
۱	درون نشانه‌ای	دو نمونه مورد مطالعه پژوهش دارای نظام یکسان تصویری می‌باشند.
۲	بینا فرهنگی	فرش یا پیش متن متعلق به فرهنگ ایرانی و گوبلن یا پیش متن متعلق به فرانسه است.
۳	عرضی (هم‌زمانی)	دو نمونه مورد مطالعه پژوهش متعلق به یک دوره زمانی و تاریخی (قاجار و لوئی چهاردهم) می‌باشند.
۴	درون رشته‌ای	دو نمونه مورد مطالعه پژوهش متعلق به یک رشته هنری (هنرهای بافت) می‌باشند.

گونه شناسی پیش متنی

ژرار ژنت در ابتدا برای گونه شناسی آثار دو شاخص (کارکرد و رابطه) را تعیین کرده، سپس پیکره مطالعاتی را در یکی از گونه‌های شش‌گانه پیش متنی «پاستیش»^۹، شارژ، فورژری^{۱۱}، پارودی^{۱۲}، تراوستیسمان^{۱۳} (تراپوشی) و ترانسپوزیشن^{۱۴} (جایگشت) طبقه‌بندی نموده و مورد تحلیل قرار داده است.

شاخص کارکرد

این شاخص به بررسی نیت یا تأثیر هر عملی که می‌تواند تفننی، طنزی یا جدی باشد، می‌پردازد (نامور مطلق، ۱۳۹۱، ۱۴۵). در کارکرد تفننی، نسبت پیش متن با پیش متن برای خلق اثر جدید، همراه با شوخی و تفنن بوده و از جنبه

سرگرم‌کننده برخوردار می‌باشد. در کارکرد طنزی نسبت پیش متن با پیش متن برای خلق اثر جدید، دارای ارزش زدایی و نقدی می‌باشد. در کارکرد جدی نسبت پیش متن با پیش متن برای خلق اثر جدید، باهدف ادامه دادن متن مورد نظر، ترجمه، اقتباس‌های ادبی و هنری و... می‌باشد. بر اساس شاخص کارکرد ژرار ژنت برای گونه شناسی آثار ابتدا دو شاخص (کارکرد و رابطه) را ارائه می‌دهد، سپس آثار را در یکی از گونه‌های شش‌گانه پیش متنی طبقه‌بندی می‌کند. گونه شناسی پیش متنی ژرار ژنت عبارت‌اند از: پاستیش، شارژ، فورژری، پارودی، تراوستیسمان (تراپوشی) و ترانسپوزیشن (جایگشت). شیوه تأثیر پیش متن این پژوهش از پیش متن در دسته جدی قرار می‌گیرد. در نهایت با توجه به تحلیل‌های صورت گرفته از پیش متن

صورت یا شیوه طراحی و ترسیم عناصر بصری نقاشی تغییر کرده است. همچنین به لحاظ انواع جایگشت در گروه جایگشت هنری و زیرمجموعه جایگشت بینا هنری قرار می‌گیرد چرا که بیش متن متعلق به هنر فرش و پیش متن متعلق گوبلن بوده و دورشته نزدیک ولی متفاوت هستند (جدول شماره ۶).

و پیش متن، گونه شناسی بیش متن فرش مورد نظر پژوهش در گونه جایگشت (ترانسپوزیشن) قرار می‌گیرد؛ یعنی بیش متن متأثر از پیش متن خود که در فرم و بافتی دیگر بازتولید می‌شود. جایگشت دو نوع (صوری و مضمونی) را در برمی‌گیرد. به لحاظ گونه جایگشت، بیش متن پژوهش حاضر در گونه جایگشت صوری قرار می‌گیرد. چرا که مضمون و محتوا تغییر نکرده و فقط

جدول ۶. انواع و گونه شناسی جایگشت (ترانسپوزیشن)، مأخذ: نگارندگان
Table 6. Types and Taxonomy of Transposition. Source: Authors.

پیکره پژوهش حاضر	انواع جایگشت			گونه‌های جایگشت	
جایگشت صوری	جایگشت درون زبانی. جایگشت بین زبانی	جایگشت ادبی	۱	جایگشت صوری	۱
جایگشت بینا هنری	جایگشت درون هنری. جایگشت بینا هنری	جایگشت هنری	۲		
جایگشت هنری	جایگشت ادبی به ادبی	جایگشت ادبی - هنری	۳	جایگشت مضمونی	۲

متن) کپی محض نکرده است. تراگونگی و تغییرات ایجاد شده ضمن خلق فرش مورد نظر در سه گونه (شکلی، ترکیب بندی و رنگی) به شرح ذیل قابل مطالعه می‌باشد: صورت مجزا مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد.

تراگونگی شکلی (فرم)

در بخش تراگونگی شکلی، تغییرات طراحی و ترسیمی نقوش (فرم) و دیگر عناصر ترسیمی دو پیکره مطالعاتی نسبت به هم مورد مطالعه قرار می‌گیرد. اگرچه ساختار دو اثر نسبتاً شبیه هم هستند ولی در تزئینات بیش متن این پژوهش تراگونگی و تغییراتی چشم‌گیر نسبت به پیش متن اعمال شده که در ادامه به تفکیک مورد مطالعه قرار گرفته است (جدول شماره ۷).

شاخص رابطه

بر اساس رویکرد ژرار ژنت، رابطه به معنی میزان وفاداری بیش متن (متن دوم) به پیش متن (متن اول) است. در شاخص رابطه به بررسی همان گونگی (تقلید) و تراگونگی (تغییر) بیش متن نسبت به پیش متن پرداخته می‌شود. در ادامه ژنت جدول بیش متنی خود را بر اساس دو شاخص رابطه و کارکرد در شش گونه مجزا تشریح می‌کند (جدول شماره ۳). بر این اساس همچنان که مشاهده می‌شود طراح فرش رقص الهه در فرآیند اقتباس از گوبلن ناصرالدین شاه، در طراحی به پیش متن تصویری خود وفادار بوده ولی در برخی از عناصر طراحی و جزئیات، زیاد تقلیدگر نبوده است؛ یعنی بین پیش متن و بیش متن پژوهش حاضر، رابطه تراگونگی برقرار بوده و هنرمند طراح فرش (بیش متن) از اثر نقاش و طراح گوبلن (پیش

جدول ۷. تراگونگی شکلی (فرم) در دو پیکره مورد مطالعه پژوهش. مأخذ: نگارندگان

Table 7. Formal Tragonism in the Two Case Studies of the Research. Source: Authors.

ردیف	پیکره مطالعاتی	نقوش انسانی	نقوش گیاهی	نقوش بی جان	نقوش حیوانی	کتیبه	حاشیه
۱	پیش متن: گوبلن ناصرالدین شاه		ساتیر و الهه به همراه سه الهه در بالای سر آنها	درختان و گل‌های شکوفه دار	ستون و گلدان روی آن	یک کتیبه در متن اصلی دارد	ندارد
۲	پیش متن: فرش رقص الهه و ساتیر		تراگونگی دارد	تراگونگی دارد	تراگونگی دارد	تراگونگی دارد	دارد

نقوش انسانی

پیکره اول مطالعاتی یا پیش متن این پژوهش (فرش ساتیر و الهه رقصنده)، با دو نقش مایه انسانی یعنی ساتیر و الهه رقص در مرکز فرش (متن) تزئین شده است. در بالای سر این دو نقش اصلی، سه الهه بالدار در حال سماع و شادی تصویر شده‌اند. باید اشاره کرد که این تعداد نقش مایه انسانی در پیش متن (گوبلن) نیز مشاهده می‌شود؛ اما در این بخش از پژوهش تراگونگی ایجاد شده در شیوه طراحی نقش مایه‌های انسانی موجود در پیش متن (فرش)، مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرد. در بخش سه فرشته بالدار بالای سر ساتیر و الهه رقصنده، باید اشاره کرد که سر این سه شخصیت بسیار بزرگ‌تر از اندام آن‌ها طراحی شده است. طراح فرش با تغییرات جزئیات چهره آن‌ها، سعی در ایرانی کردن پیکره‌ها نموده است. اندام پیکره‌ها دارای تناسب کمتری نسبت به سر آن‌ها می‌باشد در حالی که در پیش متن (گوبلن) طراح با توجه به منبع اصلی (نقاشی اوبلنسکی) در اصول طراحی پیکره و آناتومی دقت بیشتری داشته و به نسخه نقاشی بسیار وفادارتر بوده است. این عدم رعایت تناسب و طراحی آناتومی در طراحی پیکره الهه رقصنده و ساتیر نیز مشاهده می‌شود. چنانکه در چرخش سر الهه، پیوند سر با اندام از بین رفته

و پیکره‌ای کلاژ مانند به نظر می‌رسد. در طراحی اندام ساتیر نیز همچون الهه رقصنده و فرشتگان، طراح با تغییرات عمده در چهره و اندام سعی در نشان دادن پیکره‌های ایرانی کرده است. اگرچه طراح با نیت ایرانی کردن پیکره‌ها دست به تغییرات ملموس زده است شاید هم به علت شناخت کمتر آناتومی نسبت با هنرمند اصلی اثر، در طراحی فرش در بعضی موارد دچار خطاهایی در طراحی آناتومی پیکره‌ها شده باشد.

جزئیات دقیق گوبلن و مشابهت آن با اثر نقاشی تأییدی است بر نظریه دکتر هریسکو که در پژوهش خود اعلام داشته اوبلنسکی تعدادی طرح گوبلن از نقاشی خود تهیه کرده است (تصویر شماره ۲). اوبلنسکی در سال ۱۶۸۴ دو سفارش طراحی گوبلن دریافت کرد که یکی از آن‌ها اکنون در موزه هنرهای زیبای آراس^{۱۵} در فرانسه نگهداری می‌شود (Hryszko, ۲۰۱۵, ۲۲۹). گوبلن مورد اشاره دکتر هریسکو دارای یک حاشیه بزرگ مانند فرش‌های ایرانی است که متن اصلی را در برگرفته است. این حاشیه با نقوش اساطیری تزئین و طراحی شده است. اگرچه نقوش متن این گوبلن با اثر مورد پژوهش ما متفاوت است اما حاشیه آن مورد توجه این پژوهش قرار گرفت. به علت عدم دسترسی به نسخه اصلی پیکره دوم به نسخه مستند

که در پی خلق دنیای اساطیری بوده که در آن ساتیر در حال نواختن نی و الهه در حال رقص و شادمانی بوده است (تصویر شماره ۲). در این حاشیه ۱۰ چهره انسانی مشاهده می‌شود که چهار عدد آن در چهار گوشه فرش چهره یک فرد ایرانی قاجاری را به نمایش گذاشته و شش عدد چهره زن غربی مابین چهره‌های قاجاری ترسیم شده است.

شده در کتاب غلامعلی ملول بسنده شد. گوبلنی که در کتاب غلامعلی ملول به عنوان پیش متن فرش مورد نظر پژوهش معرفی شده است، فاقد حاشیه است. احتمالاً طراح فرش به نسخه‌های دیگر این گوبلن دسترسی داشته که طراح برای متن اصلی یک حاشیه نیز در نظر گرفته است. طراح فرش نیز برای متن اصلی حاشیه‌ای زیبا و بزرگ مملو از نقوش (گیاهی، انسانی، حیوانی) در نظر گرفته

تصویر ۲: الف: گوبلنی از نقاشی اوبلنسکی در موزه آراس فرانسه، مأخذ: (Hryszko, ۲۰۱۵, ۲۳۱)
ب: گوبلن با تصویر الهه رقص و ساتیر، دوره قاجار، گنجینه کاخ گلستان، مأخذ: (ملول، ۱۲۹، ۱۳۸۴)

Figure 2.a. Tapestry Based on Ubeleski's Painting, Arras Museum, France. Source: Hryszko, 2015, p. 231.
b. Tapestry Depicting the Dancing Goddess and Satyr, Qajar Era, Golestan Palace Collection. Source: Maloul, 2005, p. 129.

می‌شود؛ اما در پیکره اول مطالعاتی یا بیش متن این پژوهش (گوبلن ناصرالدین‌شاه)، طراح طبق اصول زیبایی‌شناسی ایرانی با به‌کارگیری شیوه تکرار، با تکرار نقوش گیاهی فضایی تخت و یک‌بعدی خلق کرده است. گویی طراح درصدد نمایش اساطیر در دنیایی مثالی است. در اینجا اثری از رودخانه، آسمان و کوه‌های پشت سر باغ دیده نمی‌شود. درخت مو و گل و بوته‌ها درهم‌تنیده شده‌اند و اساطیر را در برگرفته‌اند. حدود بیست خوشه انگور در لابه‌لای گل بوته‌ها خودنمایی می‌کند و طراح از گل بوته‌های ایرانی رایج در هنر فرش بافی بهره گرفته است. حاشیه‌ای بزرگ متن اصلی فرش را در برگرفته است که در پیکره دوم مطالعاتی یا پیش متن (گوبلن) وجود ندارد. داخل حاشیه با نقوش گیاهی رایج در هنر ایران تزئین شده است.

نقوش اشیاء و بی‌جان

در این بخش تراگونگی نقوش بی‌جان در دو بخش متن اصلی و حاشیه فرش مورد نظر (بیش متن) مورد بررسی قرار

۴-۵-۲-۱-۲ نقوش گیاهی

پیکره اول مطالعاتی یا بیش متن این پژوهش (فرش ساتیر و الهه رقصنده) دارای تراگونگی‌های جدی در بخش نقوش گیاهی نسبت به پیش متن خود (گوبلن ناصرالدین‌شاه) می‌باشد. این تراگونگی در دو بخش متن اصلی و حاشیه فرش مورد نظر (بیش متن) مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش متن اصلی، طراح پیکره دوم مطالعاتی یا پیش متن (گوبلن)، طبق اصول زیبایی‌شناسی غربی با به‌کارگیری پرسپکتیو و عناصر بصری (درختان، رودخانه، آسمان و گل بوته‌ها) و به کمک ایجاد عمق میدان یک فضای سه‌بعدی مجازی ایجاد کرده است. گویی که اساطیر در فضایی شبیه دنیای انسانی زندگی می‌کنند. گل بوته‌های غربی، اساطیر را در متن اصلی در برگرفته‌اند. رودخانه‌ای از جلوی پرده شروع و در امتداد باغ پشت‌صحنه ناپدید می‌شود. پشت سر اساطیر در قسمت چپ تصویر، قسمتی از آسمان مشاهده می‌شود که گل بوته به همراه درخت مو با خوشه‌های انگور آن را پوشش داده‌اند. حدود ده خوشه انگور از لابه‌لای گلبرگ‌ها و بوته‌ها مشاهده

همچون پیش متن خود در حال چیدن دانه‌های انگور بوده و دو پرنده دیگر در حال آواز خواندن ترسیم شده‌اند. در بخش دوم یعنی در حاشیه‌های الحاقی به بیش متن، در حاشیه بزرگ تعداد زیادی حیوان با طراحی ایرانی (۱۰ شتر، ۱۲ گورخر، ۱۰ شیر، ۱۰ میمون، ۱۰ فیل، ۱۰ یوزپلنگ و ۱۰ آهو) ترسیم شده‌اند و در حاشیه‌های کوچک هیچ‌گونه نقش حیوانی دیده نمی‌شود.

کتیبه‌های نوشتاری

در این بخش تراگونگی کتیبه‌های نوشتاری در دو بخش متن اصلی و حاشیه فرش موردنظر (بیش متن) مورد بررسی قرار می‌گیرد. در پیکره دوم مطالعاتی یا پیش متن (گوبلن)، تنها یک کتیبه در متن اصلی آن هم روی پایه ستون (میان ساتیر و الهه رقصنده) با متن لاتین حک شده است اما در پیکره اول مطالعاتی یا پیش متن (فرش ناصرالدین شاه)، در بخش اول یعنی متن اصلی فرش، کتیبه‌ای به زبان فارسی روی پایه ستون (میان ساتیر و الهه رقصنده) ترسیم شده که مشخص‌کننده سفارش دهنده فرش مزبور می‌باشد. در بخش دوم یعنی در حاشیه‌های الحاقی به بیش متن، در حاشیه کوچک نیز یک کتیبه با خط فارسی ترسیم شده که معرف کارگاه بافنده فرش است.

حاشیه

تراگونگی مورد بحث در این بخش، حاشیه فرش مورد مطالعه پژوهش می‌باشد. پیکره اول مطالعاتی این پژوهش یعنی بیش متن (فرش)، از یک متن اصلی با نقوش اساطیری و دو حاشیه کوچک و یک حاشیه بزرگ تشکیل شده است. حاشیه‌های کوچک اطراف حاشیه بزرگ ترسیم شده و با نقوش گیاهی و یک کتیبه فارسی تزئین شده‌اند. حاشیه بزرگ نیز با نقوش حیوانی، انسانی و گیاهی تزئین شده و متن اصلی فرش مزبور را در برگرفته است. نقوش این حاشیه‌ها در بخش بالاتر به صورت جداگانه مورد مطالعه قرار گرفته است؛ اما پیکره دوم مطالعاتی یعنی پیش متن (گوبلن ناصرالدین شاه) به استناد کتاب (بهارستان: درپچه‌ای به قالی ایران) اثر غلامعلی ملول فاقد هرگونه حاشیه الحاقی به متن اصلی اثر می‌باشد.

می‌گیرد. در بخش متن اصلی پیکره دوم مطالعاتی یا پیش متن (گوبلن)، در اولین پلان، وسایل اسطوره ساتیر روی زمین پخش شده است. این وسایل ظاهراً محتویات یک کیف باز شده است که لابه‌لای گل‌ها پوشیده شده است. این وسایل شامل چند ساز موسیقی، ظرف نوشیدنی و ... می‌باشد. در پلان دوم یک جفت نی در دست ساتیر قرار دارد که در حال نواختن آن برای الهه رقص می‌باشد. در اساطیر یونانی نوازنده و اختراع نی را به اسطوره پان نسبت می‌دهند. در پلان سوم، یک ستون یونانی میان دو اسطوره ساتیر و الهه قرار گرفته که گلدانی یونانی بزرگ روی آن قرار داده شده است. این قسمت ظاهراً قسمتی از یک بنا می‌باشد که لابه‌لای گل و بوته‌ها پنهان شده است. در پلان چهارم اثر یک ساز و یک سینی در دست سه الهه در آسمان قرار دارد. این اثر فاقد حاشیه می‌باشد؛ اما در پیکره اول مطالعاتی یا بیش متن (فرش ناصرالدین شاه)، در پلان اول وسایل بدن ساک ترسیم شده و تعداد آن‌ها کمتر از پیش متن است. در گوشه سمت راست فرش نیز یک ظرف قوری مانند اضافه شده که حاشیه فرش نصف آن را پوشانده است. در پلان دوم ستون و گلدان نیز چندان به پیش متن وفادار نبوده و به صورت ساده‌تر و دارای تناسبات کمتر ترسیم شده است بنای پشت پایه ستون نیز اصلاً مشخص نیست. نی‌های ساتیر کوتاه‌تر و نازک‌تر ترسیم شده است و در پلان آخر نیز طراحی سینی و ساز الهه‌ها در آسمان با تناسبات کمتر ترسیم شده‌اند. در بخش حاشیه، باید اظهار داشت که دو حاشیه کوچک و یک حاشیه بزرگ در میان آن‌ها به متن اصلی پیکره اول مطالعاتی یا بیش متن (فرش) اضافه شده است و در این بخش هیچ‌گونه نقوش بی‌جان مشاهده نمی‌شود.

نقوش حیوانی

در این بخش تراگونگی نقوش حیوانی در دو بخش متن اصلی و حاشیه فرش موردنظر (بیش متن) مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش متن اصلی در پیکره دوم مطالعاتی یا پیش متن (گوبلن)، تنها یک پرنده شبیه طوطی در بالای سر ساتیر لابه‌لای بوته‌ها دیده می‌شود که در حال چیدن دانه‌های انگور است. پیکره دوم فاقد حاشیه می‌باشد؛ اما در پیکره اول مطالعاتی یا بیش متن (فرش ناصرالدین شاه)، در بخش اول یعنی متن اصلی فرش سه پرنده ایرانی ترسیم شده است. پرنده بالای سر ساتیر

تراگونگی ترکیب بندی

در دست راست الهه رقصنده منتهی می شود؛ اما در پیکره دوم مطالعاتی یعنی پیش متن (گوبلن ناصرالدین شاه)، ترکیب بندی منتشر و باز مشاهده می شود که با استفاده از فرم اسپیرال غربی از دسته گل در دست راست الهه رقصنده شروع و به بیرون از کادر و اثر منتهی می شود.

فضای ایجاد شده در پیکره اول مطالعاتی این پژوهش یعنی پیش متن (فرش)، با استفاده از حاشیه های دربرگیرنده متن اصلی، بسته و ترکیبی متمرکز ایجاد کرده است به صورتی که ترکیب متن اصلی با استفاده از فرم حلزونی در هنر ایرانی، به نقطه مرکزی فرش یعنی دسته گل

جدول ۸. تراگونگی ترکیب بندی در دو پیکره مورد مطالعه پژوهش. مأخذ: نگارندگان

Table 8. Compositional Tragonism in the Two Case Studies of the Research. Source: Authors.

تراگونگی ترکیب بندی	پیکره های مطالعاتی	
	گوبلن ناصرالدین شاه	پیش متن
دارای ترکیب بندی منتشر استفاده از فرم اسپیرال برای چینش عناصر بصری		
دارای ترکیب بندی متمرکز استفاده از فرم حلزونی برای چینش عناصر بصری	فرش	پیش متن

تراگونگی رنگی

در پیکره اول مطالعاتی این پژوهش یعنی پیش متن (فرش)، خانواده رنگ های گرم قرمز مرسوم در هنر فرش ایرانی به همراه رنگ سفید حاکم است اما در پیکره دوم مطالعاتی یعنی پیش متن (گوبلن ناصرالدین شاه) خانواده رنگ های گرم قرمز و سرد آبی در یک توازن بی نظیر اثری رنگین و متعادل را همچون نقاشی های دوره باروک به نمایش گذاشته است.

جدول ۹. تراگونگی رنگی در دو پیکره مورد مطالعه پژوهش. مأخذ: نگارندگان

Table 9. Chromatic Tragonism in the Two Case Studies of the Research. Source: Authors

تراگونگی رنگی	پیکره های مطالعاتی	
	گوبلن ناصرالدین شاه	پیش متن
رنگ مایه قرمز و آبی حاکم بر اثر است.		
رنگ مایه قرمز و سفید حاکم بر اثر است.	فرش	پیش متن

نتیجه گیری

بررسی و مطالعات ذکر شده می توان نتیجه گرفت که طراحی و ترسیم نقوش فرش در پیکره اول مطالعاتی یا پیش متن این پژوهش، به لحاظ شاخص رابطه نسبت به پیش متن دارای تراگونگی (تغییر) است؛ همچنین بر اساس رابطه کارکرد در دسته جدی قرار می گیرد، در نتیجه در رویکرد پیش متنی ژرار ژنت در گونه ترانسپوزیشن یا تراگونگی با کارکرد جدی قرار می گیرد. در پاسخ به سؤال دوم که در این فرآیند تأثیر پذیری، چه تغییراتی در طراحی اثر مورد نظر ایجاد شده است؟ می توان به تفکیک، به سه نمونه از تراگونگی و تغییرات اشاره کرد: (شکل، ترکیب بندی و رنگ). با وجود اینکه هنرمند ایرانی در خلق فرش از یک پیش متن غربی تأثیر گرفته است، اما او خود را محدود به تقلید

هنر ایران همواره مسیری تکاملی و پویا به خود گرفته و از دوره های آغازین تا دوره معاصر متأثر از هنر تمدن های دیگر بوده و همواره دستاورد هنری آن ها را بررسی کرده و در جریان آفرینش هنر ایرانی از آن بهره گرفته است. در این پژوهش سعی شد شیوه تأثیر پذیری طراحی و ترسیم نقشه یک فرش تصویری ایرانی (پیکره اول مطالعاتی یا پیش متن پژوهش) از یک گوبلن فرنگی (پیکره دوم مطالعاتی یا پیش متن پژوهش) با رویکرد پیش متنی ژرار ژنت بررسی و تحلیل گردد. در پاسخ به سؤال اول که شیوه تأثیر پذیری طراحی فرش، در اثر مورد نظر پژوهش بیشتر به کدام گونه از پیش متنیت تمایل دارد؟ باید اذعان نمود که با توجه به

در برخی از قسمت‌های تزئینات به ویژگی‌های فرهنگی - هنری و اجتماعی جامعه خلق اثر اشاره دارد، به عنوان مثال استفاده از چهره‌های ایرانی برای ترسیم اشخاص، استفاده از پرسپکتیو ایرانی در خلق اثر، استفاده از نقش مایه گیاهی برای پر کردن فضای خالی، اشاره به قواعد زیبایی‌شناسی نگارگری ایرانی دارد. در نهایت می‌توان چنین اذعان نمود که اگرچه فرش مورد نظر پژوهش از یک اثر غیر ایرانی و غربی تأثیر گرفته است، ولی با اقتباس‌های سنجیده به اثری جدید دست یافته که در آن فرهنگ و سنت نگارگری ایرانی استمرار و تداوم یافته است.

اعلام عدم تعارض منافع:

نویسنده اعلام می‌دارد که در انجام این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافی برای ایشان وجود نداشته است.

صرف از آن نکرده و از خلاقیت خود نیز بهره گرفته است. به عبارت دیگر، هنرمند در پیکره اول مطالعاتی یا بیش متن این پژوهش (فرش) در تأثیرپذیری از هنرمند غربی نگاهی تقلیدی ندارد و سعی می‌کند تا از پیش متن خود فراتر رود و در این مسیر از سنت نقاشی ایرانی و جامعه خود تأثیر گرفته و سعی کرده با ایجاد تغییرات لازم آن را به یک اثر ایرانی تبدیل کند. در فرآیند خلق بیش متن و تأثیرپذیری در پیکره اول مطالعاتی یا بیش متن این پژوهش (فرش) از هنرمند غربی، به دلیل تفاوت در پیشینه و بافت فرهنگی، هنری و اجتماعی، بیش متن دچار تراگونگی و تغییر شده است. تغییرات ایجاد شده در تزئینات پیکره اول مطالعاتی یا بیش متن این پژوهش (فرش) علاوه بر اینکه موجب خلق اثری جدید و مستقل شده است، سبب ایجاد بیش متنی مرتبط با هنر و جامعه خلق اثر نیز شده است. هنرمند

پی‌نوشت‌ها

- 1- Hypertext
- 2- Transformation
- 3- Hypotext
- 4- Transtexualité
- 5- Intertextuality
- 6- Arcitextualite
- 7- Paratextualite
- 8- Metatextualite
- 9- Pastiche
- 10- Charge
- 11- Forgerie
- 12- Parodie
- 13- Travestiman
- 14- Transposition
- 15- Museum of Fine Arts in Arras

منابع و مآخذ

- آذر، اسماعیل، (۱۳۹۵)، *تحلیلی بر نظریه‌های بینامتنیت ژنتی*، تهران، فصلنامه پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی، شماره سه، صفحه: ۵۶.
- تودوروف، تزوتان، (۱۳۷۷)، *منطق گفتگویی میخائیل باختین*، ترجمه داریوش کریمی، تهران: مرکز، صفحه ۱۲۶.
- شایسته فر، مهناز، صباغ پور، طیبه، (۱۳۹۰)، *بررسی قالیهای تصویری دوره قاجار (موجود در موزه فرش ایران)*، نشریه علمی باغ نظر، دوره ۸، شماره ۱۸ - شماره پیاپی ۱۸.
- ملول، غلامعلی، (۱۳۸۴)، *بهارستان: دریچه‌ای به قالی ایران*، تهران: زرین و سیمین، صفحات: ۲۲۷-۲۳۰.
- محبی، مهنوش، هوشیار، مهران، نیک‌خواه هانیه، مبین، رضا، (۱۳۹۹)، *تحلیل ساختاری پیکره‌های نقش قالی تصویری رقص الهه موجود در موزه ملی فرش ایران*، نشریه گلجام، پیاپی ۳۸، پاییز و زمستان، صفحات: ۹۷-۱۱۶.
- مهرابی، فاطمه، قانی، افسانه، (۱۴۰۰)، *خوانش روابط بیش‌متنی در قالی ایلام با تکیه بر آرا ژرار ژنت*، نشریه علمی پژوهشی هنرهای زیبا - هنرهای تجسمی دوره ۲۶، شماره ۱، صفحات: ۱۱۱-۱۲۱.
- نامور مطلق، بهمن، (۱۳۸۶)، *ترامتنیت مطالعه روابط یک متن با دیگر متنها*، پژوهشنامه علوم انسانی، شماره ۵۶، زمستان، صفحات: ۸۳-۹۸.
- نامور مطلق، بهمن، (۱۳۹۱)، *گونه شناسی بیش‌متنی*، فصلنامه پژوهش‌های ادبی، سال ۹، شماره ۳۸، زمستان، صفحه: ۱۳۹-۱۵۲.
- نامور مطلق، بهمن، (۱۳۹۴)، *درآمدی بر بینامتنیت: نظریه‌ها و کاربردها*، تهران: سخن، صفحات: ۲۶-۲۶۱.
- نامور مطلق، بهمن، کنگرانی، منیژه، (۱۳۹۴)، *فرهنگ مصور نمادهای ایرانی*، تهران: شهر، صفحه: ۸۳.

Genette, Gerard .) 1997 (Palimpsestes: Literature in the second degree, Translated by: Chana Newman and Calude Doubinsky. University of Nebraska Press.Lincoln.

HRYSZKO, BARBARA.(2015) Alexandre Ubeleski (Ubelesqui): The Œuvre of the Painter and the Definition of his Style Artibus et Historiae 71(2015):226-280, Figs. 1-49

- URL1: <https://iranatlas.info/sassanid/sasani-art>
51.htm

Access date: 22/06/2022

- URL2: <https://mrbilit.com/mag/the-azerbaijanmuseum/>

Access date: 22/06/2022

- URL3: <https://www.medievalists.net/2021/04/>

double-headed-eagle-byzantine/

- Access date: 22/06/2022

شماره سیزدهم
تابستان ۱۴۰۲

©Authors, Published by Ferdows-e-honar journal. This is an open-access paper distributed under the CC BY (license <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Ferdows-e-Honar

scientific journal in the field of visual and applied arts

دانشگاه فرهنگستان
موسسه آموزش عالی فردوس
(فردوس، تجرد)

Print ISSN271702317 - Online ISSN2717-2775

Ferdows Institute of Higher Education

Vol. 4 | **No. 13** | Summer 2024

An Analysis of the Illustration of the Encounter Between Ardeshir and Golnar in the Baysonghori and Tahmasbi Shahnamehs

(A Structuralist Approach to the Concept of Transformation)

Mahbubeh Zabbah | Mostafa La'li Shateri

Exploring the Key Indicators Influencing the Enhancement of Happiness in Coworking Spaces

Seyyede Maryam Mojtabavi | Yeganeh Poustchinyan

Analysis of the Works of the Fifth-Generation Japanese Graphic Artists Based on Carolyn Korsmeyer's Feminist Aesthetics

Hanieh Pazirofteh | Somayeh Ramezanmahi

Analyzing the Influential Centers in the Formation of Early Islamic Scripts

Fatemeh Nasiri | Homayoun Haj-Mohammad Hosseini

Exploring Artistic Adaptation in Cinema Based on the Recreation of Paintings

Fatemeh Samadi | Sahar Sarvin

Intertextual Reading of Qajar Carpet Design

(Case Study: A Kerman Carpet Featuring the Dance of the Goddess and Satyr)

Hana Kazemian

